

autor
Vladimír Socha

Myslitelka, která předběhla svou dobu

Dnes je označována jako první žena vědy. Hypatia z Alexandrie se zajímala o matematiku, astronomii, filozofii a mnoho dalších oborů a výrazně ovlivnila své současníky i následovníky. Za své učení, toleranci a lhostejnost k náboženskému vyznání nakonec antická myslitelka zaplatila životem

Věda a filozofie v antickém světě byla nesporně doménou mužů. Přestože o vzhledu většiny řeckých a římských myslitelů nemáme žádné přímé svědectví, obvykle si je představujeme jako úctyhodné muže s bělostným plnovousem, rozvázně se procházející mramorovými chodbami starověkých akademií. Ani v případě pozdějšího středověku a raného novověku se na této představě mnoho nemění – věda i umění je až na velmi vzácné výjimky vlastnictvím mužského elementu a žena je vykázána do patřičných mezí svého obvykle nízkého společenského postavení. O to více překvapivé je, že již ve starověku působila neobyčejná dáma, která se dokázala i ve společnosti zakladatelů mnohých vědních oborů prosadit a zapsat se tak nesmazatelně do dějin vědy.

Hypatia z Alexandrie se narodila někdy mezi lety 350 až 370 našeho letopočtu v době přicházejícího soumraku klasické antické civilizace a mocně se vzdělávala křesťanství. Město Alexandrie v Egyptě bylo již dlouhodobě známé vysokou úrovní vzdělanosti a během

dnes nevíme téměř nic jistého. Ostatně není se co divit, vždyť od doby života této významné osobnosti uplynulo bezmála 16 století!

Matematika v genech

Hypatia nebo také česky Hypatie (v přibližném překladu „nejvyšší, největší, nejlepší“) je dnes považována za novoplatónskou filozofku, pokračující v tradici aténské Akademie a myslitele Plotína, žijícího ve 3. století n. l. Přestože narušovala tradiční společenské normy dominantního postavení mužů, byla po většinu své kariéry velmi váženou a uznávanou učitelkou a vědkyní. U svých vzdělaných současníků si získávala obdiv hloubkou i rozsahem svých vědomostí, kterým se vyrovnal jen málokdo. Ke své profesionální dráze byla nejspíš předurčena již dědičně – jejím otcem byl významný matematik Theón (asi 335 – 405 n. l.). Po něm pravděpodobně zdědila nadání k matematickým vědám a to bylo dále cílevědomě rozvíjeno. Theón svou dceru zasvětil do základů matematiky a astronomie a snad ji dokonce připravoval na roli

Seriál: Velké postavy vědy

Tento článek je dvacátým prvním ze série textů o slavných vědeckých osobnostech, s nimiž se v našem časopise pravidelně setkáváte.

Svět 7–8/10 – Hippokratés

Svět 9/10 – Maria Curie-Skłodowska

Svět 10/10 – Hérodotos

Svět 11/10 – Jan Evangelista Purkyně

Svět 12/10 – Hypatia z Alexandrie

Svět 1/11 – Robert Oppenheimer

Hlavním zájmem starověké myslitelky byla zřejmě filozofie. Na rozdíl od matematiky a astronomie však není známo, od koho získala své znalosti v této oblasti. Filozofické vzdělání Hypatie by nás ale nemělo překvapovat – v dané době bylo jakousi nezbytnou průpravou nebo základem, který musel mít osvojen každý matematik a astronom. Tyto vědecké disciplíny byly v podstatě propojeny a tvořily jakýsi nedílný znalostní celek. Přestože Hypatia byla svými současníky i pozdějšími autory označována jako velká filozofka a myslitelka, z jejího díla se vlastně žádné filozofické myšlenky nedochovaly. To je nepochybně pozoruhodné, protože podle tvrzení mnoha autorů dokázala vykládat filozofické myšlenky jako málokdo jiný. Přesto se mezi díly, která jsou jí prisuzována, žádný filozoficky laděný text nedochoval. Starověká vědkyně si tedy zřejmě musela osvojit filozofické znalosti, aby mohla vyniknout ve svém skutečném zájmovém oboru – zmíněné matematice a astronomii. Přesto byla současníky pokládána i za výbornou myslitelku i učitelku filozofických disciplín.

► Patriarcha Cyril Alexandrijský, který byl v roce 1883 katolickou církví prohlášen za učitele církve, cítil k Hypatii silnou osobní zášť a považoval ji za nepřítelku státu

Psala vědecké statě, konstruovala přístroje a je jí připisováno i zdokonalení navigačního astrolábu

staletí se ve starověku stalo jedním z center antické vědy. Hypatia zřejmě tohoto podnětného prostředí využila ke svému profesnímu vzestupu a stala se tak vůbec první ženou v dějinách, která se stala významnou osobností v matematice. Vyučovala však také filozofii a astronomii. Její rodné město ji povzneslo, ale stalo se také příčinou jejího pádu. V březnu roku 415 byla rozlíceným davem spodiny zavražděna za dodnes ne zcela vyjasněných okolností. Nepochybně velmi inteligentní a nadaná žena zkrátka příliš předběhla svou dobu a v očích tehdejších křesťanských hodnostářů byla jako pohanka více než nepohodlnou osobou. O skutečných okolnostech jejího narození i smrti

své pokračovatelky, to však není jisté. Mladá Hypatia se později stala jeho spolupracovnicí a podle některých svědectví její brzy ve svých schopnostech překonala. Přesný rozsah jejího přispění k otcově vědecké činnosti je však nejasný. Jisté je, že po smrti svého otce se Hypatia stala jednou z vůdčích osobností pozdně helénské matematiky a astronomie. Psala vědecké statě, konstruovala přístroje a je jí připisováno například i zdokonalení navigačního astrolábu nebo hydroskopu, měřícího hustotu tekutin. Není jisté, zda Hypatia získávala vzdělání také v Itálii a Athénách, jak tvrdí některé prameny; podle jiných totiž zase nikdy neopustila rodnou Alexandrii.

Starověké centrum vědy

Město nesoucí jméno svého zakladatele, legendárního makedonského dobyvatele Alexandra Velikého (356–323 př. n. l.). Bylo založeno v dubnu roku 331 př. n. l. na místě, kde se za dob velkých faraonů nacházelo přístaviště pro námořní obchod s egejskou oblastí. Alexandrie získala svoji nejstarší podobu zásluhou architekta Deinokrata z Rhodu a brzy se stala hlavním městem celého Egypta. Po rozpadu Alexandrový říše se město stalo sídelní metropolí nové vládnoucí dynastie Ptolemaiovců. Tehdy se Alexandrie proměnila v jedno z center helénské světla i jeho vzdělanosti. Důkazem toho se stala badatelská instituce Músaion s proslulou alexandrijskou knihovnou. Ta opatrovala na 700 tisíc svazků a působila

zde nejslavnější učenci své doby. Tehdy také dosáhl věhlas a význam metropole v rámci antického světa svého vrcholu. Po dobytí Egypta Římany v roce 30 př. n. l. nastoupilo období zmatků a náboženských třenic, které pokračovaly po staletí až do doby působení Hypatie. Když bylo křesťanství uzákoněno jako státní náboženství Římské říše, začaly být ničeny mnohé kulturní i náboženské památky helénské provenience, mezi nimi chrám boha Serapise nebo také slavná knihovna. Toto období bývá považováno za jakýsi soumrak antické vzdělanosti a kultury a vzhledem k současnému působení i pozdějšímu tragickému konci Hypatie bývá právě ona považována za jednu z ikon končící éry.

Cyriil Alexandrijský (376–444 n. l.) – významný alexandrijský patriarcha a jeden z církevních Otců. Jeho bouřlivá povaha a agresivita při prosazování svých záměrů jej hnala do mnoha konfrontací a vyvolávala náboženské nepokoje v Alexandrii. V roce 1883 byl papežem Lvem XIII. prohlášen za učitele církve.

Paraboláni – (v překladu „ti, kteří riskují svůj život“) byli raně křesťanským bratrstvem, jehož vznik spadá do 2. poloviny 3. století n. l. Název odvozuje od své humanitární činnosti, kterou byla pomoc umírajícím (včetně nakažených morem) a pohřbívání mrtvých při epidemiích. Sloužili však také jako oddaní bojovníci křesťanských představitelů a mohli být využiti jako osobní stráž nebo vojenská síla.

Suda – středověký byzantský encyklopedický slovník, sepsaný zřejmě ve 2. polovině 10. století n. l. Dílo neznámého autora obsahuje na 30 000 hesel, je však víceméně jen kompilací starších raně středověkých textů. Suda je zčásti gramatickým slovníkem a jen zčásti heslovou encyklopedií v moderním smyslu.

Synesios z Kyrenaiky (asi 370 – 414 n. l.) – současník a zároveň žák Hypatie. Původem řecký básník a novoplatónský filozof, kolem roku 400 působil jako vyslanec Kyrenaiky (dnešní Libye) na dvoře císaře Arcadia v Konstantinopoli. Přijal křesťanskou víru a po roce 410 se stal biskupem v Ptolemaidě. Zemřel nejspíš krátce předtím, než byla Hypatia zavražděna.

Vážená a tolerantní učitelka

Není jisté, zda Hypatia přednášela přímo na alexandrijských akademiích, pravděpodobnější však je, že vyučovala pouze soukromě ve svém domě. Kolem roku 390 založila svou vlastní školu, ta ale měla jen neoficiální charakter. Učovala zejména soukromě v úzkém kruhu, ale pořádala také veřejné přednášky, které jí zajistily značnou popularitu a obdiv. V této době se nepochybně těšila významnému společenskému postavení, jak naznačují soudobé prameny. Podle nich totiž

její přednášky navštěvovali mnozí prominenti a zástupci městské správy, kteří byli zároveň jejími přáteli. Hypatia se dlouho těšila jejich přízni a obdivu, což se prakticky rovnalo také vysokému postavení a prestiži v rámci města. S tím souvisel i vznik okruhu přátel a příznivců, kteří kolem vědkyně utvořili její studenti a obdivovatelé z Alexandrie i z cizích krajů. Našli bychom mezi nimi příslušníky bohaté aristokracie, budoucí biskupy, studenty i politiky. Podstatné je, že členy tohoto okruhu přátel byli jak pohané, tak i křesťané; šlo tedy o nábožensky zcela tolerantní skupinu, což bylo v jinak vírou rozpolcené alexandrijské společnosti velmi neobvyklé. Nešlo však o nějaký raný projev náboženské tolerance, nýbrž spíše náznak lhostejnosti v této otázce. Hypatia a její „věrní“ totiž vesměs sdíleli názor, že žádné náboženství založené na víře nevede ke skutečnému poznání, a tak pro ně tato otázka nebyla důležitá. Přesto mohla Hypatia i díky této domnělé náboženské snášenlivosti ještě zvyšovat svoji popularitu a oblíbenost u velké části alexandrijského měšťanstva.

Samotné Hypatiino učení je známo jen zprostředkovaně, zejména z textu jejího současníka Synesia, který jej zanechal v podobě dopisů. Ten byl svojí učitelkou natolik ovlivněn, až se historici přiklání k názoru, že názory a myšlenky z jeho dopisů patří ve skutečnosti právě Hypatii. Ty naznačují, že byla novoplatoničkou nebo přírodně klasickou platoničkou, ovšem s jistými odlišnostmi. Odmítala například iracionální jednání a mnohé mystické aspekty této filozofie. Nelpěla na víceméně nesmyslných tradicích (například odříkání se po jídání masných pokrmů) a více dbala na logické usuzování a poznávání světa na základě rozumu. Jako učitelka filozofie zřejmě vyučovala zejména myšlenky Platóna a Aristotela. Přestože její učení představovalo pozdně antickou alternativu k postupně stále více převládajícímu křesťanství, ona sama žádnou protikřesťanskou pozici nezaujímala a byla přesvědčena o myšlenkové slučitelnosti svého učení a tehdy již dominantního náboženství.

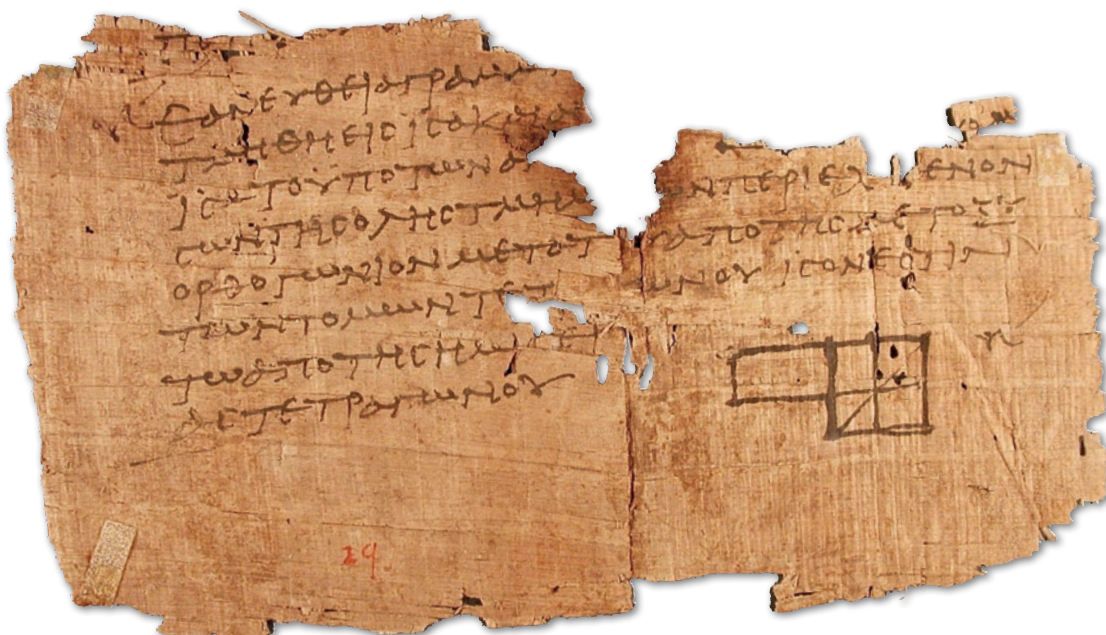

➤ Jedna z možných podob Hypatie z Alexandrie zobrazená na fajjúmském mumiovém portrétu v podobě dřevěné desky. Tento typ umění byl v období římské nadvlády v Egyptě velmi oblíbený

Symbol ctnosti a odříkání

Je zcela zřejmé, že na svou dobu vedla Hypatia velmi neobvyklý život. Dokázala se dlouhodobě s přehledem pohybovat v mužské společnosti a nad mnohé současníky svým intelektem a schopnostmi výrazně vyčnívala. Jedním z důvodů, proč jí muži prokazovali úctu, byl údajně její ctnostný a asketický život. Přestože prý byla krásná, údajně se nikdy neprovdala a nosila mužské roucho, které bylo považováno za odznak učenců. I v pozdější křesťanské tradici byla označována za symbol ctnosti a odříkání. Je možné, že aby si udržela úctu mužů ve svém okolí, musela se jevit jako osoba asexuální. Pokud tedy byla skutečně krásná, rozhodně svůj půvab nevystavovala veřejně na odív. Zajímavá legenda vypráví, že se velmi úporně bránila jakýmkoliv intimním stykům s muži. Jednoho zamilovaného studenta tak prý od projevu náklonnosti odradila tím, že mu ukázala látku použitou pro zachycení své menstruační krve; následně dodala, že takto vypadá pravá podstata toho, po čem její obdivovatel touží. Celý život měla navíc zůstat pannou, přestože středověká byzantská encyklopedie Suda jí (zřejmě mylně) přisuzuje manželství s Ísidórem. Život v celibátu mohl souviset s její filozofií, založené na Platónově učení. Ať už to však bylo s Hypatiinými ctnostmi jakkoliv, jedno je jisté: šlo o nesmírně ambiciózní a zajímavou ženu, která musela mnohým současníkům připadat stejnou měrou fascinující jako podivná a potenciálně nebezpečná.

➤ Hypatia se výrazně podílela na Theónových komentářích k významným vědeckým spisům, jako byly například Eukleidovy Základy z přelomu 1. a 2. století

► Posledním uměleckým ztvárněním postavy významné antické myslitelky byl americký snímek *Agora*. Hypatii zde ztvárnila krásná herečka Rachel Weiszová

Nežádoucí osoba

Přelom 4. a 5. století byl v Alexandrii velmi neklidným obdobím, plným náboženských nepokojů a bojem politických frakcí o moc nad městem. V roce 412 nastoupil úřad patriarchy velmi horlivý a nesmířitelný Cyril Alexandrijský, který ihned navázal na činnost svého strýce a předchůdce v úřadu Theofila. Stejně jako on začal praktikovat otevřené nepřátelství vůči jiným náboženstvím. Brzy se také dostal do sporu s prefektem Orestem o faktickou nadvládu nad městem. Cyril začal jednat svévolně a obklopil se armádou oddaných bojovníků, kteří jednali v jeho zájmu a ohrožovali na životě i samotného Oresta. Hypatia stála na prefektově straně a Cyril k ní logicky cítil silnou osobní zášť, mimo jiné i proto, že z její strany cítil konkurenci. Považoval ji za hlavní překážku náboženského smíru ve městě a dokonce ji snad našel i za čarodějnictví. Označil ji také za poslední příčinu svého zbytečného nepřátelství s prefektem, který byl podle jeho mínění také „dobrým křesťanem“. Pozornost patriarchy se tak přesunula k Hypatii, kterou již považoval za osobu podkopávající zájmy státu. Jak se brzy mělo ukázat, filozofka byla pro jeho hněv snadnějším a zranitelnějším terčem než Orestes.

Je pravděpodobné, že Hypatia si ohrožení svého života byla vědoma, proto se zřejmě v posledních měsících před smrtí přestala stýkat s kruhem svých příznivců – zřejmě je nechtěla vystavit nebezpečí. V březnu roku 415, stejně jako o 459 let dříve Gaius Iulius Caesar, byla zavražděna zuřícím davem. Nešlo však o přesvědčené republikány, snažící se udržet staré pořádky. Jejimi katy se stali fanatičtí paraboláni, křesťanští radikálové, vedení jakýmsi Petrem Předčítačem. Ti napadli nebohou Hypatii ve chvíli, když se vracela domů. Vytáhli ji z vozu, strhali z ní šaty a pak ji vlekli ulicemi města až do budovy Caesareia, v té době již přestavěné na kostel. Tam ji surově ubili nebo podle jedné verze rozřezali střepinami střešních tašek. Rozdrásané tělo pak básníci spodina vynesla za město a na místě zvaném Kinaron je na provizorní hranici spálila. Tak tedy dopadla jedna z nejpозoruhodnějších žen starověku.

Slavnou až po smrti

Stejně jako v případě mnoha jiných mučedníků, začala i Hypatia po smrti žít druhým životem, tím legendárním. Již krátce po její smrti se objevily první texty, odsuzující barbarský čin její vraždy a vlebící jeho oběť. Jedním z prvních byl zřejmě dopis pohanského dějepisce Damaskia, který veškerou vinu přičítal křesťanům a Kyriilovi; tuto verzi pak převzala i zmiňovaná Suda. Žádný jiný zdroj však patriarchu jako viníka přímo nezmiňuje. Je tedy možné, že on sám pokyn k vraždě Hypatie nevydal; objevuje se také názor, že ji mohla iniciovat například jeho osobní stráž ve snaze zavděčit se svému chleboďárci. V následujících staletích bylo jméno Hypatie v různých kontextech znovu připomínáno, postupně však převládla poněkud zjednodušená verze okolností jejího života. Někdy proto bývá označována za pohanskou mučednici, poslední představitelku helénismu nebo dokonce bojovnici za mizející

antické ideály. Ve skutečnosti však byla její smrt spíše jen vedlejším důsledkem mocenských sporů mezi vlivnými prominenty Alexandrie na počátku 5. století našeho letopočtu. Hypatia byla nepochybně zavražděna i s motivací vymýt poslední výhonky pohanské inteligence v Alexandrii. Proto je kuriózní, že sama křesťanská tradice nejspíš v průběhu dalších staletí učinila z Hypatie legendární postavu svaté mučednice Kateřiny. Ta měla být podle tradice popravena pohanským císařem pro své křesťanské vyznání, jde tedy vlastně o pravý opak příběhu žijící předlohy.

V posledních dvou staletích bylo jméno antické myslitelky opakovaně zmiňováno v literatuře a textech mnoha rozdílných žánrů. K Hypatii se hlásili četní romanopisci, feministky, autoři sci-fi literatury i malíři a filmaři. Typické je, že na obrazech a ve filmech bývá často zobrazována jako mladá žena nebo přímo atraktivní dívka. Ve skutečnosti jí v době smrti muselo být nejméně 45, možná dokonce 65 let. Na poměry dané doby už tedy musela být stařenou. V obdivuhodné míře se k Hypatii hlásili a hlásí také astronomové, pokládající alexandrijskou vědkyni za jednoho ze svých předchůdců. Například v roce 1884 tak byl podle ní pojmenován nově objevený pás asteroidů 238 Hypatia, její jméno nese také jeden měsíční kráter. Jméno Hypatia se již dostalo rovněž do oblasti informačních technologií a softwaru, entomologie (v podobě latinského názvu jednoho druhu hmyzu) a názvů různých učených společností a kroužků v západním světě. Nejnověji byla postava pohanské vědkyně a filozofky zpopularizována filmem *Agora*, kde Hypatii ztvárnila herečka Rachel Weiszová. Přestože původní obraz ženy, žijící před dlouhými šestnácti staletími, se v průběhu doby již značně pozměnil, její učení a síla osobnosti k nám výmluvně promlouvá i dnes. ◀

► Pozůstatky římského amfiteátru v egyptské Alexandrii, která byla v antickém období významným vědeckým centrem